

Abdurrahman El-Caberti ve Giovanni Reggio'nun Anlatılarında “Kahire Kale Katliamı” (Mart 1811) ve Memlûklerin Mısır'dan Tasfiyesi

“Cairo Citadel Massacre (March 1811)” in *Abd al-Rahman Al-Jabarti and Giovanni Reggio's Narratives (March 1811) and the Elimination of Mamluks*

Selda Güner

Öz

Modern Mısır tarih yazıcılığında farklı kurumlar, gelenekler, süreçler yerine kurucufigürler/önderler üzerinden okumak yönünde güçlü bir gelenek vardır. Tarih yazıcılığına da egemen olan bu geleneğe göre Mehmed Ali Paşa Mısır'daki ‘ecnebi’ egemen, Osmanlılara karşı Mısır Arap ruhunun direnişini temsil etmiş ve Mısır kimliğini harekete geçirmişti. Ayrıca geleneksel bir cemiyete Avrupa fikir ve müesseselerini ithal etme yönünde cesaret de göstermişti. Oysa iktidar ilişkileri açısından, Mehmed Ali Paşa'nın “Aydınlıkçı” kimliğine çoğu kez politik muhaliflerini acımasızca tasfiye eden despotik bir portre eşlik etmiştir.

Bu makalenin konusunu oluşturan ve Memlûklerin Mısır'daki tarihi-siyasi varlığına son veren Mart 1811 tarihli Kahire Kale Katliamı'nın planlayıcı ve icracısı da nitekim Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dır. 1811 yılında Paşa, Hicaz'ı işgal eden Vehhabilere karşı Babıali'nin elindeki yegane silahlı oluşturuyordu. Nitekim Kale Katliamı da Vehhabileri tenkil için Cidde valiliğine atanan oğlu Tosun Paşa'nın tayini şerefine 1 Mart'ta Kahire Kalesi'nde düzenlenen merasim gününde icra edilmişti. Mehmed Ali Paşa'nın bu ilk ve en büyük siyasî tasfiye operasyonu bu monografinin merkezini oluşturacaktır. Bunun için Caberti'nin bilinen Tarih'inin yanı sıra o sıralar Kahire'de bulunan ve İngiltere'nin bölgedeki ajanlarından olan Giovanni Reggio'nun mektubu ve ilgili Osmanlı ve İngiliz arşiv malzemesinden istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Ali Paşa, Memlûkler, Kale Katliamı, Abdurrahman El-Caberti, Giovanni Reggio

Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sguner@hacettepe.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 27.05.2016

DOI: 10.17550/aid.67761

Abstract

There is a strong emphasize for the constituent figures/leaders instead of different institutions, traditions and processes in the modern Egypt historiography. According to this trend, dominated in the historiography, Muhammad Ali Pasha represents the spirit of Egyptian resistance against the Ottomans - 'foreign' rulers and motivates the Egyptian identity. Muhammad Ali is known to have imported European ideas and institutions, challenging and reforming the traditional society. However, in terms of power relations, a despotic portrait accompanied his "enlightened" identity, because he often ruthlessly eliminated his political opponents.

The subject of this article is toward the Citadel Massacre in Cairo (March 1811) planned and committed by Muhammad Ali Pasha, which brought to the end to the historical-political power of Mamluks in Egypt. In 1811, The Pasha was the only political weapon in the hands of the Sublime Porte against the Wahhabis who occupied the Hijaz. In fact, the Castle Massacre was made in the celebration day in honor of his son, Tosun Pasha, who had been appointed governor of Jeddah. Muhammad Ali Pasha's the first and largest political eliminationis formed in the center of this research. In this study it is used also the Al-Jabarti's famous historian work, 'Aca'ibü'l-Âsâr fi'l-Tarâcim ve'l-Ahbâr (History of Egypt), the letters of Giovanni Reggio, a British agent in Cairo and archival materials from the Ottoman and British archives related to the subject.

Keywords: *Muhammad Ali Pasha, Memluks, Castle Massacre, Abd Al-RahmanAl-Jabarti, Giovanni Reggio*

Giriş

"Mısır'da iktidarını kuran Mehmet Ali Paşa için bu sıralar Memlûk beyleri iddia edildiği gibi büyük bir rakip ya da hasım olabilir mi? 1798'deki Fransız işgaline kadar Mısır'ın sosyal ve iktisadî hayatında ... muktedir Memlûk bey ve haneleri, artık eski şan ve zenginliklerinden uzak, Yukarı Mısır'da savaşçı karakterini her şeye rağmen muhafaza ederek var olmaya çalışıyorlar. Eskisi gibi ne Kahire ne de İskenderiye gibi önemli şehirlerde varidata sahip değiller. Fakat Fransız ajanlarının hâlâ bazı Memlûk beylerini ... isyana teşvik eden görüşmeler yaptıkları da aşikar" (NA, F.O. 142/1, 55).

"Kahire'de meydana gelen ve bu talihsiz ırkı neredeyse tamamen yok eden Memlûk katliamı (Mısır) tarihi açısından mühim bir hadisedir... Bugün önemli Memlûk beylerinin kafaları Konstantinopol'e getirildi ve bu sebeple, Sultan'ın kendisinin bu utanç verici ve insanlık dışı kasaplığın emrini verdiğiine dair şüphelenmek için çok fazla sebep var. Mısır Valisini de Babiali'nin entrikalarından Vehhâbîlere karşı bir askerî sefer vaadinde bulunması kurtarmıştır..."¹

Bu çalışma, Mart 1811'de Memlûk beylerinin (Kölemen), Kahire Kalesi'nde Vali Mehmed Ali Paşa tarafından katliama maruz bırakıldıkları son günü, o güne şahitlik eden iki muasır gözlemcinin rivayetlerini merkeze almaktadır. İki muasır şahitten biri Mısırlı tarihçi Abdurrahman el-Caberti (1754–1822) ve Levanten Giovanni Reggio'dur. El-Caberti, 17. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başındaki Mısır vakayine dair kroniği sebebiyle bilinen bir isim ve *Tarihi* de önemli bir kaynaktır.² Giovanni Reggio ise bugüne kadar "Katliam Günü" için çağdaş Mısır tarihi araştırmaları uzmanları tarafından dipnot düşülmemiş daha doğrusu kimliği meçhul kalmış biridir ve bildiği kadarıyla

1 NA F.O. 78/73, 188, 7 Ağustos 1811'de İngiliz elçi Stratford Canning'in Marquis Wellesley'e yazdığı mektup.

2 Giovanni Reggio'nun mezkûr güne dair ifadelerini karşılaştırabileceğimiz ve eksik kalan noktaları tamamlayabileceğimiz en önemli kaynak, Abdurrahman el-Jabarti'nin (bundan sonra Caberti), *Acâ'ibü'l- Asâr fi'l-Tarâcim ve'l- Ahbâr* isimli eseridir. El-Caberti (1754-1822), hem Bonaparte'ın Mısır işgali (1798) hem de Kavalalı Mehmed Ali'nin Mısır'da iktidarı ele geçirme süreçlerine şahit olmuştur. Bu çalışmada eserin İngilizce tercümesinden (*History of Egypt*) istifade edilmiştir.

ilk defa bu makalede kullanılmaktadır. Giovanni Reggio'nun İstanbul'daki İngiliz elçisi Stratford Canning'e ulaştırılan ve Kahire'de yaşananları anlattığı 5 sayfa mektup, İngiltere'deki National Archive'da Foreign Office 78/73 ile 195/9 dosyalarında yer almaktadır. 28 Nisan 1811 tarihinde İngiltere'nin İstanbul'daki temsilcisi Stratford Canning³ Londra'ya gönderdiği raporunda, Kahire'deki gelişmelere dair malumat vermektedir. Haber kaynağı da o sıralarda Kahire'de bulunan Giovanni Reggio'ydu.⁴ Kahire'de Memlûklerin başına gelenler hakkında Reggio'nun gözlemlerinin yer aldığı metni İstanbul'a gönderen kişi ise hakkında fazla malumat edinemediğimiz ama mezkur tarihte Kahire'de bulunan İngiliz seyyah ve yazar Henry Gally Knight (1786-1846)'dır.⁵ Reggio'nun mezkur mektubu Memlûklerin son günüyle ve daha ziyade Kahire'de yaşananlarla alakalıdır. Yani rapor okuyucuya sair Mısır taşrasında neler olduğunu söylemez. Ayrıca gerek Canning ve gerekse Reggio'nun Mart 1811'de yaşananlarla ilgili olarak kullandıkları ifade "Kale Katliamı"dır. Makale ayrıca bu iki esas kaynağın yanı sıra ilgili Osmanlı ve İngiliz belgelerini de kullanmaktadır.

Kale Katliamı 6 gün süren bir siyasi tasfiye olması itibarıyla bir mikro-tarih örneğidir; mamafih bu makalede kronoloji sadece 1811 Mart ayıyla sınırlı tutulmamış, tarihsel zaman, sadece Mısır için değil Modern Ortadoğu tarihi için de bir kırılma noktası oluşturan General Bonaparte'ın 1 Temmuz 1798 de İskenderiye'ye çıkmasına kadar geriye çekilmiştir. Ancak mesele sadece tarih aralığını genişletmek değildir, esas cevabı aranılan soru, zaman içinde güç/iktidar ilişkilerinin doğası ve o ilişkileri belirleyen aktörlerin hangi sebeplerle değişmiş olduğudur ki Mehmed Ali Paşa Mısır'da egemenlik kurma yolunda ciddi mesafeler kat' edebilsin.

3 Stratford Canning (1786-1880), hakkında detaylı bilgi için bkz. (Poole, 1959: 34)

4 Bkz. Stratford Canning'den The Marque Wellesley'e- 28 Nisan 1811- NA, F.O. 195/9, s. 153

5 Henry Gally Knight, İspanya, Sicilya, Yunanistan, Mısır ve Filistin'e Frederick North ve Mr. Fazakerly eşliğinde seyahat etmişti (1810-11). İlk eserleri arasında *Il-derim, a Syrian Tale* (1816); *Phrosyne, Bia Grecian Tale*; *Alashtar, an Arabian Tale*, (1817), *Eastern Sketches* yer almaktadır. Bkz. <http://www.historyhome.co.uk/people/gallyk.htm>, ayrıca bkz. (Manley-Rée, 2001: 77) Ayrıca bkz. <http://www.rotherham-web.co.uk/h/gknight.htm>

Kale Katliamı (Mart 1811) ve Memlûklerin Tasfiyesi

1 Mart 1811 tarihinden bir gün önce Kahire sokaklarına dağılan tellallar: "Alay, Yarın!" diye bağırıyordu. Vali Kavalalı Mehmed Ali Paşa,⁶ oğlu Tosun Ahmed Paşa'nın Cidde valiliğine tayinini ilan için hilat giyme töreni de dahil gösterişli bir geçit resmi düzenlemiş ve 'Alay' da o nümayişe refakat etmesi için görevlendirilmişti. Tosun Paşa'nın ertesi gün bir merasimle kutlanacak olan Cidde valiliği esasen Arabistan'daki asi Vehhabileri tenkili içeren ve Kahire'den Hicaz'a uzun mesafeler kat' etmeyi gerektiren zor bir görevdi. Ancak politik kariyer açısından bakılınca Mehmed Ali Paşa'nın 8 Mart 1801'de Serçeşme olarak Kahire'ye ayak basmasından (Kutluoğlu, 2002: 62) iki yıl sonra 1805'de Mısır paşalığını elde etmesinden ise henüz beş yıl sonra oğlu Tosun Paşa'nın bu kez Sultan'ın Cidde valiliğine tayini kutlanmayı hak eden ciddi bir başarıydı. Merasim sembolik açıdan Mısır'ın "yeni firavunu"nun temsilini güçlü ve gösterişli bir şekilde vurgulamak adına, avam ve nassı ihata edecek şekilde organize edilmiş ve bu sebeple bir yandan Kahire sokaklarına tellal çıkarılmış diğer yandan da komutanlar, memur, eşraf, ulema ve bilhassa Memlûk beyleri de Kahire Kalesi'ne davet edilmişti. Fakat Paşa, Memlûk beylerinin emniyetinin kendisi tarafından sağlanacağını da taahhüt etmişti. (al-Jabarti, 1994 c. 4: 178) Bu taahhüt manasız değildi; zira Memlûkler ile Mehmed Ali sekiz yıldır zaman zaman geçici sulhlerin ara verdiği bir iktidar mücadelesi içindeydiler; ancak Mehmed Ali şimdi padişah II. Mahmud'un güvenine mazhar olduğunun ispatı olan valilik makamını işgal ediyordu ve asgarî tedbirler alındıktan sonra davete icap etmemek olmazdı. Oysa o gün, tellallar merasimi tebliğ ettikleri esnada Memlûkleri daha da tedbirli olmaya itecek bir askeri hareketlilik yaşanmış, bir kısım asker Kahire Kalesi'nin Kubbetü'l-'Azap kapısına varıp, çadır kurarak sanki sefere çıkacakmış gibi orada bir kamp kurmuştu. Mehmed Ali'nin beyanına bakılırsa, Kapı'daki yığınak, Şahin Bey el-Elfi'nin komutasında askerlerden ibaretti ve yakında O güya Suriye'ye, Yusuf Paşa'yı yeniden koltuğuna oturtmak için gidecekti. Kısaca şüphe ve endişeye mahal yoktu. Oysa Kubbetü'l-'Azap kapısı, kale içine uzanan

6 Mehmed Ali Paşa'nın tercüme-i hali için bkz. (Altundağ, 1957 c. 7: 566-579; Altundağ, 1943: 33-45); (Toledano, c. 7: 423-431; Marsot, 1984; Kutluoğlu, 2002 c. 25: 62-65; Fahmy, 1998 c. 2; Fahmy, 2010)

yolun o mevkide daraldığı bir alan olmak itibarıyla pusu için en uygun yerlerden biriydi.

1 Mart Cuma günü ise görünüşte her şey mahdum Paşa'nın hilat giyme töreni için hazırды. Sokaklarda yerli ahali toplanmış, Mısır mu-tebaranı ve bu arada Memlük beyleri de Kale'den içeri girip Mehmed Ali Paşa'nın sarayına gelmişlerdi. Beylere refakat eden Memlük silah-şörlere ise dışarıda kaldı. Paşa, Memlük emirlerinin tebriklerini kabul etti. Resmi merasim Divan'ın toplanması ve akabinde büyük salonda Tosun Paşa'ya hilat giydirilmesiyle başladı, hilat töreninden sonra resmi alayın yürüyüşe tertibi emrini veren Mehmed Ali Paşa (al-Jabarti, 1994 c. 4: 178-179), salondan ayrılarak hususi dairesine geçti.

Memlük beylerine, sanki onların şöhretleriyle münasip olsun diye merasim alayı içinde Paşa'nın askerlerinin ortasında yer verilmişti. Tören alayı yürüyüşe geçmiş ve nihayetinde Kubbetü'l-'Azap kapısına kısaca uzun dar geçide kadar gelinmişti. Katliam başlamadan önce zaten Mehmed Ali Paşa kale kapılarının gizlice kapatılması emrini vermişti. Daha evvel; henüz 1 Mart tertibi kuvveden fiile geçmeden önce Mehmed Ali, Memlük cephesini bölmek adına Hasan Paşa, Salih ve Kethüda Beyleri, cazip vaatlerle Memlük tasfiye planına dahil etmişti (al-Jabarti, 1994 c. 4: 179). Bu üç şefin satın alınması, zaten Memlük haneleri arasında süregelen rekabet ve her an saf değiştirme yönündeki refleksi düşünülduğünde, onların grup dinamiklerini iyi bilen Mehmed Ali için gayet kolay olmuştur. Memlükler ancak ortak bir düşmanın varlığı halinde güçlerini birleştiriyor ve fakat normal ahvalde kronik bir liderlik çekişmesi yaşıyorlardı. Önderlik kavgası siyasi şöhret ve statü yarışıyla birlikte Mısır'ın maddi gelirlerini kontrol etme rekabetini de içerdiğinden kan dökülmesiyle sonuçlanırdı.⁷ Memlük hizipleri arasında neredeyse mutad hale gelen bu mukâtele durumu, birbirlerine ihaneti de beraberinde getirmişti. (Ayalon, 1960: 302) Zaten Mehmed Ali ve Memlükler, güç ve iktidar için her türlü fırsatı değerlendirmek gibi ortak bir politik kültürü paylaşıyorlardı. Mehmed Ali'nin onlardan daha zeki ve atak olmasının dışında aralarındaki başlıca fark, onun Osmanlı Sultan'ının Mısır valisi unvanını taşıması ve

7 (Güner, 2015: 230-231) Ayrıca Mısır hanelerinin yapısı hakkında detaylı bilgi için bkz. (Hathaway, 2002; Abul-Magd, 2008)

fakat Memlûk beylerinin 1798 Mısır işgalinden beri Babıali'nin istikrarlı nefretine hedef olmalarıydı.

Tekrar geçit resmine dönülecek olunursa, bütün bu arka plan komplosundan bihaber kafile, ortalarında Memlûk beyleri olduğu halde Kubbetü'l-Azap'a vardığında Mehmed Ali Paşa'nın önceden ve gizlice görevlendirdiği iki subay, emri altındaki Arnavud sergerdeleri ile Osmanlı asâkirine Memlûklere ateş açmalarını emretti. Silah sesleri, vurulanlar, sağa sola koşanlar hülâsa ortama bir panik havası hakim olmuştu. Caberti ilk ateş edilmesinden itibaren yaşananları şöyle anlatmaktadır:

"Askerler aşıya ateş etmeye başladıklarında Memlûk emirleri geri çekilmek istedi ama atlar sebebiyle dar bir alanda sıkıştıkları için ricat edemediler... Şahin Bey vuruldu. Baş kesildi, kesik başını da ödül almak için hemen Paşa'ya götürdüler. Hayatta kalanlar kaçmak için çabaladılar ancak kapıları kilitlemiş buldular. Hepsi ya kaçarken vuruldu ya da canlı ele geçirilip hemen Paşa'nın emriyle öldürüldü" (al-Jabarti, 1994 c. 4: 179).

Hem Caberti, hem de Reggio, Kale içinde yaşanan bu katliamın hemen ardından Kahire'de bir Memlûk avı ve giderek vüs'at kazanan bir yağmanın başladığını da hikâye ederler. Reggio'nun daha kısa anlatısına mukabil Caberti, hem Kale ve hem de tüm Kahire'de yaşananları, Memlûklerin kafa derilerinin yüzülmesi de dahil, anlatmaktan çekinmez. Onun anlatısına göre askerler, Memlûk beylerini katlederken adeta çıldırmışlar, öyle ki öldürülen beylerin kıyafetlerini bile soy-maktan çekinmemişlerdir.

Kale kapıları kapatılıp silah sesleri 1360'dan beri meydan olarak işlev gören el-Rumeyla'da duyulmasıyla birlikte panik dalga dalga tüm şehre yayıldı. *"Alayın geçmesini bekleyenler kaçtı ve tüccar ve esnaf dükkanlarını kapadı. El-Rumeyla'da alayın geçmesini bekleyen askerler olayın -Beylerin öldürülmesi- farkına vardıklarında, çekirge gibi Beylerin evlerine dağıldılar ve komşuları da yağma ve ganimet peşindeydi"* (al-Jabarti, 1994 c. 4: 179). Paşa'nın askerleri, Beylerin ve Memlûklerinin saray ve evlerine akın edip, her şeyi yağmalamışlardı. *"Hareme hiç hürmet kalmadı!"* diyen Reggio, askerlerin, kadınların

dairesine zorla girerek, mücevherlerine el koyduğunu ve Beylerin eş-lerinden bazılarını ve beyaz cariyelerini de kendi paylarıymış gibi aldıklarını yazmıştı (NA, F.O. 78/73).

Bundan sonra Paşa'nın askerleri, Beyleriyle Kale'ye gelmeyen Memlükleri bulmak ve öldürmekle görevlendirildiler. Reggio şehirde yaşananları anlatırken, “tüm gün silah sesleri sürdü. Memlükler görüldükleri yerde öldürülüyor ve cesetleri de düştükleri yere bırakılıyordu” (NA, F.O. 78/73) demektedir.

Memlük beylerinin öldürülmekle kalmayıp hanelerinin de yağmalanması onlara beslenen umumi nefretin yanı sıra sahip oldukları zenginliklerle de açıklanabilir. Zira onlar Mısır'ın varidatını paylaşan bir unsur olarak askerliğin dışında, ticaretle de meşgul olmuşlardı. Dahası Memlükler şehrin bir mahallesinde topluca yaşamak, bir getto oluşturmak yerine muhtelif semtlere dağılmışlardı.

“Her bir Beyin, ailesi, maiyeti ve Memlükleri, atları ve develeri için geniş bir evi vardı ve acil durumlarda emniyette olmaları için kıymetli eşyalarını sakladıkları bir - iki daha küçük ev, arka sokaklarda, özellikle el-Ezher ve el-Hüseyinî Camii civarındaydı” (al-Jabarti, 1994 c. 4: 180).

Aslında Caberti burada Kahirelilerin Memlük Beyleri ve kapı halklarına karşı besledikleri hasmane hissiyata da tercüman olur:

“Önemli mevkilerdeki bir çok memur farklı mahallelerde Beylere yakın oturur, gözlerini onların üzerinden ayırmaz, onların yaptıklarından haberdar olurlardı. Kalpleri kötülük ve nefretle dolu olsa da Beylerle birlikte vakit geçirir ve onlara dostluk gösterirlerdi. Bütün bunlar olurken, hızla arzularına ulaşmak için işe koyuldular ve gizledikleri hislerini açığa vurdular” (al-Jabarti, 1994 c. 4: 180).

Bu ifadeler Kahirelilerin en azından bir kısmında içselleştirilmiş bir Memlük nefreti olduğunu söylemektedir: *“Fakat Memlükler kalplere nefret ektiler. Az sayıda Kahireli, komşusu olan bir Memlükü korudu veya evinde sakladı. Yağma sona erdiğinde, Memlük evlerine içindekilerle birlikte el koydular”* (al-Jabarti, 1994 c. 4: 181).

Giovanni Reggio ise o gün Kahire'nin Frenk mahallesindedir,

ilginç olan Memlûk avına çıkan Paşa'nın askerlerinin hiç bir şekilde Frenk mahallesine girmemeleridir. Galip ihtimal, onlar bir ecnebi müdahalesine sebep olmamak için ciddi surette uyarılmış olmalarıdır.

Mahalle dışına çıktığında ise can pazarına bizzat şahit olacaktı:

"Askerler asla Frenk mahallesine girmedi, bu sebeple şahsen hiç bir korkumuz yoktu; fakat gün boyu silah sesleri duyduk.

İlk gün, geçmesi beklenen alayı görmek için kaleye yakın bir yerde, bir eve gitmiştik. Hâlâ kalede devam eden katliamın haberi geldiğinde, şehri saran kargaşa ve terörü güçlülükle anlatılabirim. İnsanlar tüm şehrin zarar göreceğinden korkuyordu. Dükkanlar hemen kapatıldı. Bildiğimiz gibi Türkler daima, bir isyandan kendi adamlarından da kurtulmak için istifade eder. Evimizin yolunda bir kaç Memlûkle karşılaştık, askerler katliama liderlik yapıyordu; bize yakın bir yerde onları kestiler. Beylerden birinin karısının Arnavut askerler tarafından bir koyun gibi kovalandığına şahit olduk; orada şal ve kılıç kuşanmış yağmacılarla karşılaştık, öfkeli ve sarhoş görünüyorlardı" (NA, F.O. 78/73).

Kahire'deki katliam ve yağma altı gün devam etti. Reggio binden fazla insanın öldürüldüğünü iddia etmekle birlikte bu rakamı doğrulayabilecek delillere sahip değiliz. Kurtulabilenler, kuvvetle muhtemel, Yukarı Mısır'daki yoldaşlarına katılmış olmalıdır. Reggio ayrıca, yaklaşık yedi milyon kuruş değerinde yağma yapıldığını bildirmektedir.⁸ Memlûklere yönelik bu tenkilin, sıradan Kahirelileri etkilememesi mümkün değildir, nitekim şehirdeki yağma, bir kaç gün içinde kontrolden çıkıp sıradan insanların hanelerini de hedef alınca Kavalalı Mehmed Ali Paşa duruma vaz'-ı yed eder, evinden çıkar, hem zaferini kutlar, bu arada şikayetleri dinler ve bazılarını cezalandırır:

"Paşa öğleden önce Kale'den aşağı indi, etrafı yüksek rütbeli askeriyle çevriliydi. Sadece kendisi at üzerindeydi,

⁸ Reggio'nun yağmanın maddi değeri hakkındaki bu iddiasına Caberti'nin ağzından cevap verecek olursak, "Sadece Allah yağmalanmış mal ve paranın miktarını hesaplayabilir" (al-Jabarti, 1994 c. 4: 181).

diğerleri yayaydı. Çok sayıda insan onu arkasından takip ediyordu. Memlüklerin katledilmesi, mallarının yağmalanması ve onlara galip gelmenin verdiği sevinç yüzlerinden yayılıyordu. Rum tuhafiyeci ve kızarmış et satıcıları sokağından geçerken, Mağribli tüccarlardan biri, ismi el-Arabî el-Hilû çıktı ve Paşa'ya bağırdı: 'Bütün bunlar nedir? Neden askerler bizi yağmalıyor? Biz sadece fakir Mağribli tüccarız, Memlük ya da asker değiliz.' Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa Hilû'nun evini yağmalayanları idam ettirdi" (Al-Jabarti, 1994 c. 4: 182).

Kahire'deki Memlük tasfiyesi son bulunca sıra Mısır taşrasına gelir. Kimi kasaba ve köylerden ahali Memlükleri tutuklayıp Paşa'nın askerlerine teslim eder, askerlerse onları katledip, eşyalarını ve paralarını yağmalayıp, başlarını Kahire'ye gönderirler, kesik Memlük başları da Bab-Zuveyle ve Kale kapısına konularak teşhir edilir.⁹

Reggio kendi ifadesiyle, “soğukkanlılıkla yapılmış katliam”ın dehşeti içinde olayı şaşkınlık içinde izler. Şiddetin Memlükler arasında suçlu-masum ayrımı gözetilmeksizin uygulanmasını anlamakta zorluk çeker: “Fakat tüm beyler aynı oranda acı çekmiş ve bin kişi ayırım gözetilmeden ve soğukkanlılıkla katledilmiş, ki Paşa onlara koruma sözü vermişti. Bu, Türk tarihinde bile eşsiz bir hainlik ve zulüm eylemidir” (NA, F.O. 78/73). Reggio katliamı, sadece bir grubun tasfiyesi gibi Paşa'nın tavizsiz bir politik hamlesi olarak yorumlamakla kalmaz, katliam planını ve o esnada uygulanan hesapsız şiddeti de bir trajedi gibi

9 Caberti'nin anlatısının en önemli özelliği beylerin isimlerini zikretmesidir. Mesele, o gün hangi beyler öldü, ya da hangi beyler kurtuldu gibi sorulara cevabı sadece o vermektedir. Onun verdiği listeye göre, Mehmed Ali'nin eski ve güçlü hasmı Elfi Bey hanesini hedef aldığı görülmektedir: “Sadece Elfler hanesinden, İbrahim Bey el-Kebir'in kızı Adile Hanımla evli, Ahmed Bey kurtuldu. O vakitler, o Baş (Bugünkü adı Nasir) şehrindeydi. Elfi hanesinden başka biri Ömer Bey, o gün el-Fayyum'a seyahat ediyordu. Orada öldürüldü ve başı diğer yirmi beş tanesiyle birlikte beş gün sonra Kahire'ye ulaştı. El-Minye Valisi Debbâsoğlu 35 kesik baş göndermişti. Çok daha fazlası Aşağı Mısır'dan geldi. O gün öldürülenler arasında benim bildiğim en kayda değer, Elfi hanesi'nin şefi Şahin Bey, Yahya Bey, Numan Bey, Hüseyin Bey el-Sagîr, Mustafa Bey el-Sagîr, Murad Bey ve Ali Bey idi. Bunlar Elfi'lerdi. Diğerlerinin arasında, Ahmed Bey el-Kilerci, Yusuf Bey Ebu Diyyâb, Hasan Bey Salih, İbrahim Bey el-Kebîr'in oğlu Marzûk Bey, Süleyman Bey el-Bevvâb, onun maiyetleri Ahmed Bey, Rişvan Bey ve İbrahim” (al-Jabarti, 1994 c. 4: 183-184).

insanî değerlere karşı bir saldırı olarak yorumlar. Reggio, bu arada, Mehmed Ali Paşa'nın inandırıcı bulmadığı bir beyanını da zikreder, Paşa'ya göre güya esas komplocular, kendisini öldürmek maksadıyla epeydir tertip peşinde koşan Memlûkler'dir; O sadece daha erken davranarak oyunu tersine çevirmiş/tir. Ancak Reggio bu söylem kargaşası içinde hakikati fark etmiştir, o hakikat ise Paşa'nın Memlûklerden bir defalık bir tertiple kurtulmak istemesi ve uygun zamanı beklemesidir. Hatta Mehmed Ali Paşa tuzağı gizlemek için önceden sahte bir imaj da inşa etmiştir: "Bu acımasız eylemden evvel Paşa, daima yalnız bir adammış gibi nâm salmıştı. Ancak bu maske artık bir tarafa konuldu ve onun hakimiyet bölgesinde hiç bir kimse kendini elân emniyette hissedemez ve onun sözlerine güvenemez."¹⁰

Reggio'nun Mehmed Ali eleştirisi Memlûklere sempatiyle bakmasından neşet etmez. Onun nazarında Memlûkler "daima hain bir ırk" olmuştur ve Paşa gerçekten de Beylerin herhangi bir ihanetini fark ettiyse, belki de bu akıbeti hak etmişlerdi. Fakat gene de Mehmed Ali'nin icraatının sınır tanımazlığını tenkitten kaçınmaz.

Bu olaydan sonra Bâbiâli'nin Mısır'da yeniden egemen olduğu iddiası hem doğru hem de yanlıştır. Zira Mehmed Ali Paşa rakipleri olan Memlûkleri ortadan kaldırırken, Babıali'nin otoritesini tesis etmenin yanı sıra Mısır'ın tartışmasız tek adamı da olmuştur. Kahire'nin Arap sakinleri ise neredeyse her kavgada görmeye alıştıkları Kafkas süvarilerden kurtularak sükûnetten daha fazla pay almaya başlayacaklardır.¹¹

1811 "Kale Katliamı"nın Mısır'daki Memlûk varlığına nihayet verdiği hususunda genel bir kanaat olmakla birlikte aksi görüşte olanlar da vardır. Nitekim McGregor'a göre Mehmed Ali ve hatta onun halefleri döneminde de Kafkasya'dan Mısır'a asker olarak istihdam

10 NA., F.O. 78/73 Mehmed Ali'nin Reggio'nun ifadesiyle yalan haber yayması ve gerektiğinde bir çeşit masumiyet maskesi edinmesi kısaca kendine yönelik ve kendinin sahnelediği bir çeşit kamusal teatrelliğin başka örnekleri de vardır. Mısır'daki ecnebi-leri, Kahire'deki sarayının geniş ve fakat uzun bir sedirden başka mobilyası olmayan ve ancak bir kaç mumun aydınlattığı yarı karanlık bir ortamda gizemli bir figür olarak kabul etmeyi adet edinir (Fahmy, 2010: 1).

11 (The Edinburgh Gazetteer or Geographical Dictionary, 1822 c. 2: 19; The New Monthly Magazine and Literary Journal, 1824 c. 10: 561-562)

edilmek üzere köle transferine devam edilmiştir. Ona göre, elbette kölemen sevkiyatının miktarı azalıp kurum olarak etkinlikleri zayıflamıştır, ancak egemen bir yabancı elit olarak Memlûk varlığı devam etmiştir (McGregor, 2006: 59-60). Diğer taraftan o sıralar İskenderiye’deki İngiliz konsolosu Misset, “Kale Katliamı”nda 400 kadar Memlûk emiri ve askerinin öldürülmesinin Mısır genelindeki varlıklarının sona erdiği manasına gelmediğini, bu konuda söylenen ve yazılan abartılı hiç bir şeye inanmadığını zira, hâlâ Yukarı ve Aşağı Mısır’da Memlûk bey ve askerlerinin varlığını sürdürdüğünü söylemektedir.¹² Oysa Omar Toussoun’a göre 1798’den 1811’e kadar Memlûkler zaten sayıca azalmış ve paralel olarak da iktisadî ve askerî gücünü kaybetmiş bulunmaktaydı, onlar artık sadece huzursuzluk kaynağı olarak görülmekteydiler (Toussoun, 1932-1933: 187). 1811 itibarıyla Mısır’da muharip Memlûklerin sayısı tam bilinmemekle birlikte 1806 yılında Mehmed Ali’nin hizmetinde bulunan Fransız subaylardan Felix Mengin o sıralar Memlûk miktarını 2.500 kişi olarak belirtmektedir (Mouriez, 1857 c.1: 292; Driault, 2013: 97; Mengin, 1823 c. 1: 40).

Farklı gözlem ve yorumlara rağmen genel kanaat Memlûklerin sonunun “Kale Katliamı”yla geldiği yönündedir. İddia edildiği gibi miktarı tespit edilemeyen köle akışı sürse ve Yukarı ve Aşağı Mısır’da küçük Memlûk kümelerine rastlansa bile, kesin olan 1811 Mart’ından sonra Memlûklerin Mısır’ın iktidar ilişkilerinde müessir bir kurum olarak varlıklarına bir daha rastlanmayışıdır.

Fransız İşgalinden “Kale Katliamı”na Kadar Mısır’da Politik Aktörler (1798-1811): Düvel-i Muazzama, Babıali, Mehmed Ali Paşa ve Memlûkler

1811 “Kale katliamı” Mehmed Ali Paşa’nın Mısır’daki uzun iktidar yürüyüşünde ya da başka türlü demek gerekirse Mısır merkezli bir iktidar alanı yaratma ve burada bir çeşit fiili hakimiyet kurma çabasında önemli kavşaklardan biridir. Memlûkler için ise 13. yüzyılda başlayıp Kafkasya-Mısır güzergahında cereyan eden uzun kölemen tarihi 1811 Mart’ında sona ermiştir. Esasen bu vakada bir tarihi ironiden de bahse-

12 Misset’in İskenderiye’den gönderdiği raporu için bkz. NA, W.O. 1/349, 8, 3 Temmuz 1811

debiliriz; Memlûkler gibi Mısır'a hariçten gelmiş bir unsurun zevalinin gene Mısır'a yabancı bir Balkanlı Mehmed Ali'nin elinden olmasıydı.

1811'de esasen Mısır siyasetinde neredeyse kural koyucu tek aktör vardır: Vali Mehmed Ali Paşa. Oysa Fransız işgalinin sürdüğü 1798-1801 yılları arasında sahada kudretli aktörler vardı ve Mısır sadece Dersaadet'in değil Paris, Londra ve St. Petersburg gibi Batı başkentlerinin temel gündem maddelerinde öncelikli bir yere sahipti. Esasen Bonaparte'ın (1804-1814/1815) maksadı da 1792'den beri süren Devrim Fransa'sına yönelik Koalisyon savaşlarında rakibi İngiltere'nin Hindistan yolunu Mısır üzerinden tehdit etmekte.¹³ Ne var ki Sultan III. Selim çareyi İngiltere ve Rusya ile ittifakta bulmuştu. İngiltere bu esnada Babıali'nin şüphelerini kuvvetlendirecek şekilde Memlûklerin hamiliğini üstlenmişti. Kırım'ı ilhak eden ve Memleketeyn'e (Eflak-Boğdan) ve Balkanlar'a yönelik niyetlerini gizlemeyen Rusya ise zaten İstanbul nezdinde olağan şüpheliydi. Nitekim önce Bonaparte'ın 22 Ağustos 1799 da, iki yıl sonra da geri kalan Fransız ordusunun tamamen Mısır'ı terk etmesi; kısaca mütefikleri birleştiren ortak düşmanın sahadan ayrılmasıyla ittifak zinciri gevşemeye başladı. Memlûkler bu esnada kendilerini tenkile azmetmiş Babıali karşısında varlıklarını Britanya desteğiyle ve Osmanlı askerî zaafı sayesinde sürdürebiliyorlardı. Fakat her bir devletin diğerinden şüphe duyduğu ittifaklar, sadece Mısır merkezli krizin değil Koalisyon Savaşları'yla meşgul Avrupa başkentlerinin de değişmeyen bir gerçeği idi. Nitekim, önce Rusya (Ekim 1801) ve daha sonra Amiens Antlaşması'yla (23 Mayıs 1802) İngiltere, Fransa'yla barış yaptılar. Bir ay sonra, Haziran'da Amiens'i imzalayan Osmanlı delegasyonu Fransızlarla müzakere ederken bu kez iki mütefikinden ciddi bir destek görmedi ve Karadeniz'de Fransız tüccarına izin veren yeni bir imtiyazla birlikte şimdi I. Konsül ilan edilen Napoleon Bonaparte'ın idaresindeki Fransa'yla barış imzaladı. Eski düşmanlar sureta dost olmuştu. Avrupa'daki meselelerinin tekrar alevlenmesiyle Mısır, Fransa ve Avrupa'nın geri kalanı tarafından unutuldu. Osmanlı İmparatorluğu'yla İngiltere ve Rusya arasındaki gevşemiş olan ittifak ise bu kez 2 Aralık 1804'de Napoleon Bonaparte'ın imparator olmasıyla

13 Bonaparte'ın Osmanlı'ya yönelik siyaseti için bkz. (Driault, 2013) Fransızların Mısır'ı işgalinin başlangıcında Osmanlı siyaseti ve takiben Rusya ve İngiltere ile yapılan ittifaklar hakkında bkz. (Halil Nuri Bey, 2015: 797-824)

la test edildi. Ancak Bonaparte'ın *grande armee*'si önce Ulm'de Avusturya ordusunu ve daha sonra imparatorluğunun birinci yılında 2 Aralık 1805'de Avusturya-Rusya müttehid ordularını Austerlitz Harbi'nde (Üç İmparatorlar Savaşı) hezimete uğrattınca Sultan III. Selim'in Rusya'ya karşı kartları güçlenmiş oldu. Austerlitz galibiyetinden sonra Fransa'nın yeni rejimi tanındı, bu maksatla Babiali Ahmed Muhib Efendi'yi fevkalade elçilikle Paris'e, İmparatorluk Fransa'sı da General Sebestiyani'yi İstanbul'a gönderdi. Babiali'nin Fransa'ya teveccühü önce Rusya ile savaşı getirdi (16 ekim 1806), Rus orduları Memleketeyn'i işgal etti. Bir müddet tereddüitten sonra Amiral Duckworth komutasındaki İngiliz filosu, 1807 Şubat'ında Çanakkale Boğazı'nı geçerek Mart başında Boğaziçi'ne demir attı (Yeşil, 2010: 391-494). Fakat sonrasında Sultan ile Nizâm-ı Cedîd¹⁴ ricalinin duruma vaziyet etmeleri ve Sebestiyani'nin askeri rehberliğiyle tahkimat güçlendirilir, İngiliz gemi ve mürettebatı önce İstanbul ve ciddi zarar görmüş bir şekilde Çanakkale Boğazları'nı terk etmek zorunda kalır. Manzara İngiltere açısından tam manasıyla trajiktir (Anderson, 2010: 47-52).

İngiltere'nin Akdeniz filosunun bir kısmı, bu kez Mısır'a yönelmiş, Amiral Lewis 17 Mart 1807 yılında İskenderiye önlerine gelmiştir. Vali Mehmed Ali Paşa o sıralar (Port) Said'de Memlûklerle mücadele halindedir.¹⁵ Bu sıralar cereyan eden Mehmed Ali-Memlûk mücadelesi esasen Mısır'daki Fransız-İngiliz rekabetini yansıtıyordu; Memlûklerin hamisi İngilizlerdi, Mehmed Ali ise Bonaparte'a hayran biri olarak Fransız askeri uzmanlarla çalışıyordu. Said ise bu sıralar Kahire'yi terk eden Memlûk bey ve savaşçılarının en yoğun toplandıkları merkezdir ve Mehmed Ali şimdi onları toptan ortadan kaldırmak muradındadır. Başka bir ifadeyle Paşa, eğer İngilizler İskenderiye'ye asker çıkarıp akabinde Reşid'e yürümemiş olsalardı, Memlûk tasfiyesi için 1811 Kahire katliamını beklemek zorunda kalmayacaktı. Ancak İngiliz işgali tabloyu değiştirir, işgali haber alır almaz, Memlûklerle anlaşarak sefer hazırlıklarına girişir (McGregor, 2006: 54; Raif, 2014: 346). Mehmed Ali belirli bir haraç ödemek şartıyla Said'in idaresini Memlûklere bırakmak suretiyle

14 (Shaw, 1971; Karal, 1988 c. 5; Jorga, 2005; Beydilli, 2007 c. 33: 175-178; Beydilli, 2009 c. 36: 420-425; Çelik, 2010; 565-590)

15 Bkz. NA, W.O. 1/349, 3-8 İskenderiye'den Yarbay Missett'in raporu 3 Temmuz 1811

onların desteklerini elde etmişti. Bu anlaşma bile, Mehmed Ali ile Memlûkler arasındaki ilişkinin ne kadar değişken olduğunu göstermekteydi.¹⁶ İngilizlerin Resid'e Mart ve Nisan aylarında iki kez düzenlediği saldırı ise gene başarısızlıkla neticelendi. Mehmed Ali ise bölgedeki Fransız Başkonsolusu Drovetti'nin desteğini almıştı. Mehmed Ali Paşa ordusunun başında İskenderiye'ye yürüdüğü esnada ise İstanbul'da taht değişikliği yaşandı. Neticede İngilizler Mehmed Ali Paşa ile anlaşarak 14 Eylül 1807 tarihinde 1882'deki ikinci işgaline dek Mısır'ı terk ettiler.¹⁷ Yeni ve hezimetli telafi edecek bir işgal planının Londra tarafından uygulamaya konmamasını İngiltere'nin askeri zayıflığı ile değil, Avrupa meselelerinin aciliyet kazanmasıyla açıklamak gerekir.

Neticede, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki hareket alanı genişledi. Keza Memlûkler de 1807 hadisesinde İngiltere yerine Mehmed Ali Paşa ile işbirliği yaparak kaderlerini onun iradesine bağlamışlardı. Zaten Babiali de taktik bir adım atarak 1798 sonrasında Memlûkleri zayıflatmak adına Kafkasya'dan Mısır'a Kölemen götürülmesi ve satılmasını yasaklamış bulunmaktadır.¹⁸ Hatta bu yasağın mezkur seneden sonra da devam ettiğini gösteren kanıtlar bulunmaktadır.¹⁹ Memlûk hanelerinin bu sayede savaşçı kadroları zayıflar. Zaten Memlûk askerî cemaatinin temel dinamiği dışardan köle ithal etmesidir.²⁰

Ayrıca Mehmed Ali'nin 1805 sonrası hamlelerinden biri önemli Memlûk beylerine karşı tenkil ve ittifaka dayalı çift yönlü bir stratejiyi zamana yayarak uygulamak olmuştu (Çelik, 2013: 36-58). Nitekim önce etkili Memlûk beylerinden Osman el-Bardisi 1806'da zehirlenerek öldürülür. 1807 Ocak ayında da Londra'nın da yakından tanıdığı

16 Mehmet Ali Paşa'nın 1811 yılına giden yolda, yoğun gündemini belirleyen meseleleri anlattığı mektubu için bkz. 11 M 1223 tarihli BOA. HAT, 344/19635

17 İngiltere'nin Boğazlar ve Mısır'a yönelik hamlelerinin özet anlatımı için bkz. (Sertoğlu, 1971 c. 5: 2805-2809) Ayrıca bkz. (Karal, tsz.: 123-134) Canning'in İstanbul'daki ilk misyonu için bkz. (Poole, 1959: 1-18)

18 Bu konu hakkında bkz. BOA. A.DVNS.MSR.MHM.d 10, s. 341-342/755, BOA. A.DVNS.MSR.MHM.d 11, s. 35/93

19 Bkz. 07/Ş/1227 BOA. C. DH., 123/6105, 29/Z/ 1229, BOA. HAT., 1320/51478. Ayrıca bkz. (Erdem, 2004: 60-62)

20 (Hathaway, 1995: 41-44; Hathaway, 1999: 57; Lucassen- Zürcher, 2003: 6-7) ayrıca bkz. (Pipes, 1981: 100; Shaw, 1962: 33)

son büyük Memlûk beyi Muhammed Elfi ise bilinmeyen bir sebeple vefat etmiştir. (Güner, 2015a: 41-69; Güner, 2015b: 227-266) Bu iki etkili figürün ölümleriyle Memlûk hizipleri lidersiz kalmış ve akabinde de onların boşluklarını dolduracak güçlü beyler ortaya çıkmamıştı.²¹

Tekrar 1807'ye dönecek olursak aslında hızlı diplomatik trafik ve değişen ittifaklar açısından hayli zengin bir yıl olmuştu. İki yıldır Osmanlı İmparatorluğu'yla hayırhah ilişkiler geliştiren Napoleon Bonaparte şimdi 7 Temmuz'da Çar I. Aleksandr (1801-1825) ile bu kez Devlet-i Aliyye'nin taksim planını da içeren bir barış anlaşmasına Tilsit'te imza koyuyordu. Tilsit müzakerelerine göre, Fransa'nın arabuluculuğunda Osmanlılar ve Ruslar sulh masasına oturacaklar, Babıali kendisine verilecek üç aylık süre zarfında sulhe yanaşmazsa Fransa Rusya lehine duruma müdahil olacak ve fakat Rusya da tekrar Memleketeyn'i işgal etmemek şartıyla buraları boşaltacaktı. Bonaparte ilginç bir şekilde Rus isteklerinin Boğazlar'ı kapsamasına kararlı bir şekilde karşı çıkmıştı. Netice olarak 24 Ağustos'ta, Tilsit'in üzerinden daha iki ay geçmeden Osmanlılar ve Rusya arasında Fransa'nın arabuluculuğunda bir ateşkes imzalandı. Diğer taraftan Mısır'daki Fransız işgalinin müttefik kıldığı İngiliz-Rus ittifakı da Tilsit'ten sonra giderek bozulacak ve Rusya İngiltere'ye 31 Ekim 1807 de harp ilan edecekti. Bonaparte ve I. Aleksandr 1808 Ekim'inde bu sefer Erfurt'ta buluştular; artık gündemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı yoktu (Marriot, 1917: 166-170). İngiltere-Osmanlı ilişkileri ise 5 Ocak 1809 tarihli Çanakkale sulhuyle neticelendi. Gerek Çanakkale Muahedesi ve gerekse Fransız tehlikesi, Rusya'yı Osmanlı ile anlaşmaya itecek ve nihayet 28 Mayıs 1812 tarihli Bükreş Antlaşması'yla Prut sınır olmak üzere Baserabya'nın büyük kısmı Rusya'ya bırakılarak Eflak ve Boğdan'dan çekileceklerdi (Anderson, 2010: 57-64). 1811 yılına gelindiğinde Mısır sahasında Büyük Güçlerin hiçbiri aktif değildir. Zira 1811 yılında artık 5. Koalisyon savaşını da kazanan ve Britanya'ya karşı "Kıta Ablukası" uygulayan İmparator Bonaparte, hasımlarının tüm enerjilerini Fransız egemenliğine karşı pozisyon üretmeye zorlamıştı.²² Kısaca Mısır meselesi, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Avru-

21 Bkz. NA, F.O. 142/1, 55

22 Napoleon savaşları için bkz. (Best, 1982)

pa'daki büyük gaile sebebiyle Sultan II. Mahmud (Beydilli, 2003 c. 27: 353) ve valisi Mehmed Ali Paşa'nın uhdesine terkedilmişti. Babıalı ise zaten Vehhabilerin tenkili için Mehmed Ali'nin desteğine muhtaçtır (Câbî Ömer Efendi, 2003 c. 1: 349-350).

1808 yılından itibaren Devlet-i Aliyye'nin gündeminde Vehhabi isyanını tenkil, II. Mahmud'un yeni bir modern ordu oluşturma ve rical üzerinde kontrol kurma çabalarının sürdüğü 1811 yılında da önemini sürdürüyordu. Dolayısıyla Mehmed Ali Paşa'dan beklenen Mekke ve Medine'yi işgal ederek Sultan'ın Halife sıfatına hâlel getiren Vehhabileri cezalandırmaktı. Nitekim Mart 1811 Kahire seramonisi de bu maksatla sefere çıkacak oğlu Cidde valisi Tosun Paşa'yı uğurlamak adına düzenlemişti. Ne var ki Mehmed Ali Paşa Arabistan'daki Vehhâbî isyanını²³ bastırmak şartıyla vali olmasına rağmen, 1811 yılına değin bu isyanı tenkile yönelik bir gayretinin göstermemesi hayli ilginçtir; muhtemelen o başarı şansı düşük, zorlu ve uzun bir sefere çıkarak, içerdeki Memlûk tehdidini düşünmüştü (Fahmy, 2016: 1).

Mehmed Ali Paşa zaviyesinden, "Kale Katliamı"nın somut gerekçesi ve zamanlamasının ne olabilir sualinin cevabını başka bir Foreign Office evrakı vermektedir. İskenderiye'den Ağustos 1811'de yazılan bir rapora göre:

*"Akkâ valisi Süleyman Paşa'nın Memlûk beylerine gönderdiği mektuplar bir kaç ay önce Mehmed Ali Paşa'nın eline geçti, böylece Kahire Paşası, Mısır'daki otoritesinin son bulması için Bâbiâli'nin onayıyla yapılan planı keşfetti. Bu andan itibaren Kahire'de yaşayan Memlûkleri ortadan kaldırmaya karar verdi."*²⁴

Memlûkler tek başına Mısır siyasetini tayin edecek güce sahip olmamakla birlikte, mezkur mektup hadisesinin de işaret ettiği gibi, başka güçlerin doğal müttefikleri olma pozisyonlarını her zaman sürdürdüler. Mesela Bonaparte sonrası Mısır'ında kendilerini tasfiyeye kararlı Osmanlı Sultanı'na karşı İngilizlerle kolaylıkla müttefik bildikleri gibi şimdi de yükselen Mısır portresi Vali Mehmed Ali'den

23 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. (Kurşun, 1998; Güner, 2013) Ayrıca bkz. (Câbî Ömer Efendi, 2003 c. 2: 736)

24 NA, F.O. 142/1, s. 73

kurtulmak isteyen Babıali'nin emriyle harekete geçen Akka Valisi Süleyman Paşa'yla "hasmâne" bir ittifak kuran Memlûkler yeni firavun için artık son bir hamleyle tamamen tasfiye edilmesi gereken arkaik bir unsur olarak görüldüler.

Sonuç

Kavalalı Mehmed Ali Paşa (V. 1805-1848) politik deha ve ıslahatçı devlet adamı kimlikleriyle Modern Mısır'ın kurucu figürlerinin başında gelir. Dikkat çeken husus, onun iktidarını güçlendirmek ve genişletmek adına Machiavelli'in ideal bir Prens'i gibi strateji ve taktikler oluştururken, o taktikler manzumesine radikal bir reformculuğun eşlik etmesidir. Başka bir ifadeyle, siyasî manevraları reformculuğuna imkan verecek, ıslahatları da iktidarını pekiştirecekti. O reformculuk kadim olanın tasfiyesini içermekteydi ki bu yüzden o Memlûklerin tarihi egemenliklerine son vermişti; keza Ezher şeyhleri ve Mısır ulemasına da ne müşavirleri arasında ve ne de Mısır idaresinde yer verecekti. O istese pekala zayıf düşmüş ve kendine bağımlı bir Memlûk zümresini yedeğinde tutmaya yönelik bir siyaset izleyebilirdi. Onun reformculuğu şüphesiz kendi yetkilerini sınırlandıracak bir anayasa ve meclis fikrini ihata etmiyordu. Bununla beraber Mısır tarihinin bu dönemini anlatan eserlerin merkezinde daha ziyade, Vali Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve reformları, Sultan'ın otoritesine meydan okuyacak şekilde Suriye işgali (1831), isyanı ve Anadolu'ya yürüyüşü (1839) yer alır. Fakat tüm bu önemli konuların gölgesinde kalan, aynı zamanda genelde bir paragrafla bahsedilen Memlûkler bahsi daha detaylı anlatılmaya muhtaçtır.

Memlûk meselesi esasen patrimonyal-geleneksel imparatorluk modelinden modern-merkeziyetçi bürokratik devlete geçiş sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı problemlerin bir özeti gibiydi. Yeniçeriler, Memlûkler ya da ulema ve eşraf gibi kadim unsurları ihtiva eden Osmanlı eski rejiminin zaafı bilhassa Fransız devrim/koalisyon savaşları ve 1798 yılında Mısır'a Fransız askerlerinin ayak basmasıyla ortaya çıktı. Reggio ve Caberti'nin Mart 1811 Kahire Kale Katliamına dair şahitliklerinin gösterdiği gibi Mehmed Ali Paşa geleneksel olanın; Memlûklerin tasfiyesi hususunda İstanbul'daki Sultan'dan on beş sene önce davranabilmişti. Bu farkın sebebini pekala Memlûklerin sosyal güç ve prestijlerinin yeniçerilere kıyasla daha zayıf olmasına atfedebiliriz.

Kaynakça

İngiltere Milli Arşivi (NA):

FO 142/1

FO 78/73

WO 1/349

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT)

344/19635, 1320/51478, 1176/46442 K, 344/19635 İ.

Cevdet Dahiliye (C. DH.)

123/6105

Mısır Mühimme Defterleri

A.DVNS.MSR.MHM.d 10

A.DVNS.MSR.MHM.d 11

Kitap ve Makaleler

al-Jabarti, A. (1994). *Abd al-Rahman al-Jabarti's History Egypt*, C. 4, (Çev.: D. P. Little), Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 178-179.

Abul-Magd, Z. A. (2008). *Empire and its Discontents: Modernity and Subaltern Revolt in Upper Egypt, 1700-1920*. Basılmamış Doktora Tezi, Washington: Georgetown University.

Altundağ, Ş. (1943). Kavalalı Mehmed Ali Paşa hakkında kısa bir etüd. *A. Ü. D. T. C. Fakültesi Dergisi*, 1, 2, 33-45.

Altundağ, Ş. (1957). Mehmed Ali Paşa. İA, MEB, C. 7, 566-579.

Anderson, M. S. (2010). *Doğu Sorunu 1774-1923*. (Çev.: İdil Eser). İstanbul: YKY.

Ayalon, D. (1960). Studies in al-Jabarti I, notes on the transformation of Mamluk Society in Egypt under the Ottomans. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3, 3, 275-325.

Best, G. (1982). *War and Society in the Revolutionary Europe 1770-1870*, Leicester: Leicester University Press.

Beydilli, K. (2003). II. Mahmud. İA, TDV, C. 27, 352-357.

Beydilli, K. (2007). Nizâm-ı Cedîd. İA, TDV, C. 33, 175-178.

Beydilli, K. (2009). Selim III. İA, TDV, C. 36, 420-425.

- Câbî Ömer Efendi. (2003). *Câbî Târihi*. C.2. (Haz.: Mehmet Ali Beyhan). Ankara: TTK.
- Çelik, Y. (2010). Nizâm-ı Cedid'in niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud devri askeri reformlarına dair tespitler (1789-1839). Seyfi Kenan, (Ed.), *Nizâm-ı Kâdîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi* içinde (s. 565-590). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Çelik, Y. (2013). Şeyhü'l- Vüzera Koca Hüsrev Paşa, *İkinci Mahmut Devrinin perde arkası*. Ankara: TTK.
- Driault, E. (2013). *Napoleon'un Şark siyaseti; Selim-i Salis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane*. (Çev. Köprülüzade M. Fuad), (Çeviriya-zı: Selma Günaydın). Ankara: TTK.
- Erdem, Y. H. (2004). *Osmanlı'da köleleğin sonu 1800-1909*. (Çev. B. Tırnakçı), İstanbul: Kitap Yayınları.
- Fahmy, K. (1998). The Era of Muhammed Ali Paşa, 1805-1848. In M. W. Daly, (Ed.), *The Cambridge history of Egypt*, c. 2 (pp. 139-179). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fahmy, K. (2010). *Paşanın adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, ordu ve modern Mısır*. (Çev. Deniz Zarakolu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fahmy, K. (2016). Egypt: 5. Empire (Mehmed Ali Dynasty). In John M. MacKenzie, (Ed), *The encyclopedia of empire* (pp. 1-3) John Wiley and Sons.
- Finati, G. (1830). *Narrative of the life and adventures Giovanni Finati*. (İtalyanca'dan Çev. William John Bankes), C. 1. London: John Murray Press.
- Güner, S. (2013). *Osmanlı Arabistanında kıyam ve tenkil Vehhâbî - Suûdîler (1744 –1819)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Güner, S. (2015). Londra'da bir Memlük Beyi: Muhammed Bey Elfi (Ekim-Aralık 1803). *Akademik Bakış*, 9 (17), 41-69.
- Güner, S. Mısır'ın son Memlük Beyleri (1801-1806). *CTAD*, 22, 227-266.
- Halil Nuri Bey. (2015). *Nûrî tarihi*. Seydi Vakkas Toprak (Haz.). Ankara: TTK.
- Hathaway, J. (1995). The military household in Ottoman Egypt. *Inter-*

- national Journal of Middle East Studies*, 27 (1), 39-52.
- Hathaway, J. (1999). The household: An alternative framework for the military society of eighteenth century Ottoman Egypt. *Oriente Moderno*, 18 (79), 57-66.
- Hathaway, J. (2002). *Osmanlı Mısırı'nda hane politikaları Kazdağlı-ların yükselişi*. (Çev. N. Özsoy). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi*. (Çev. N. Epçeli, K. Beydilli). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı tarihi*. C. 5. Ankara: TTK.
- Karal, E. Z. (tsz). İngiltere'nin Akdeniz hakimiyeti hakkında vesikalar. 1798-1805. *Tarih Vesikaları*, I/2, 123-134.
- Kurşun, Z. (1998). *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı hâkimiyeti Vehhâbî Hareketi ve Suûd Devleti'nin ortaya çıkışı*. Ankara: TTK.
- Kutluoğlu, M. H. (2002). Kavalalı Mehmed Ali Paşa. İA, TDV, C. 25, 62-65.
- Lucassen, J. - Zürcher, E. J. (2003). Zorunlu askerlik ve direniş: Tarihi çerçeve. Erik Jan Zürcher (Ed.), (Çev. M. T. Akad), *Devletin silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da zorunlu askerlik (1775-1925)* (s.1-22). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Manley, D. - Rée, P. (2001). *Henry Salt, artist traveller, diplomat, egyptologist*. London: Libri.
- Mcgregor, A. J. (2006). *A military history of Modern Egypt: From the Ottoman Conquest to the Ramadan War*. London: Praeger.
- Marriot, J.A.R. (1917). *The eastern question an historical study in European diplomacy*. Oxford: Clarendon Press.
- Marsot, A. L. (1984). *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mengin, F. (1823). *Histoire de l'Egypte Sous le Gouvenement de Mohammed Aly*, C. 1. Paris: Chez Arthur Bertran.
- Mouriez, P. (1857). *Histoire Méhémet Ali: Vicerei d'Egypte*. C.1. Le Chappe.
- Pipes, D. (1981). *Slave Soldiers and Islam: The Genesis of a Military*

- System*. Londra.
- Poole, S. L. (1959). *Lord Stratford'un Türkiye hatıraları*. (Çev. C. Yücel). Ankara: TTK.
- Raif, R. (2014). Mısır meselesi. Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun (Haz.) *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi* (s. 343-489). İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.
- Sertoğlu, M. (1971). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. C. 5. İstanbul: Güven Basımevi.
- Shaw, S. (1971). *Between old and new, The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*. Cambridge: Harvard University Press.
- Shaw, S. (1962). *The financial and administrative organization and development of Ottoman Egypt, 1517-1798*. Princeton: Princeton University Press.
- Toledano, E. R. Muhammad Ali Pasha. *EF*, C. 7, 423-431.
- Toussoun, O. (1932-1933). La fin des Mamlouks. *Bulletin de l'Institut d'Egypte*, 15, 187-205.
- Yeşil, F. (2010). İstanbul önlerinde bir İngiliz filosu: Uluslararası bir krizin siyasî ve askerî anatomisi. Seyfi Kenan, (Ed.). *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve dönemi* (s. 391-494). İstanbul: İSAM.
- (1822). Cairo. *The Edinburgh Gazetteer or geographical dictionary*, C. 2, Edinburgh: Archibald Constable and Co., 18-21.
- (1824). Letters From East No: V. *The new monthly magazine and literary journal*, C. 10. London: Henry Colburn, 560-568.
- <http://www.rotherhamweb.co.uk/h/gknight.htm>
- <http://www.historyhome.co.uk/people/gallyk.htm>